

HOOFDSTUK 5. MEDIAHYPES EN DE SOCIALE AMPLIFICATIE VAN GEZONDHEIDSRISICO'S

Samenvatting

Peter Vasterman (2004). [Mediahype](#). [Download hoofdstuk 5](#) of [uitgebreide samenvatting](#)

DE BERICHTGEVING OVER DE BIJLMERRAMP: 1992-1999

Bij het neerstorten van de El Al vracht Boeing 747 op twee flatgebouwen in de Bijlmermeer op zondagavond vier oktober 1992 vallen inclusief de bemanning 43 doden en een relatief klein aantal gewonden. Enkele honderden mensen krijgen in de maanden daarna enige vorm van psychologische begeleiding om het trauma van de crash te helpen verwerken. De oorzaak van de ramp is vrij snel duidelijk: metaalmoeheid in de motorophanging leidt tot het afbreken van beide motoren op de rechtervleugel. Daarmee lijkt de zaak afgedaan, maar al vrij snel na de ramp, eind oktober 1992, komen de eerste geruchten op gang over de mogelijk militaire lading van het vliegtuig. Nader onderzoek toont aan dat het vliegtuig inderdaad 'military equipment' vervoerde, maar specifieke informatie over die lading is onbekend.

Het duurt nog ongeveer een jaar voordat *Trouw* onthult dat het vliegtuig gevaarlijke, giftige stoffen zou vervoeren. Op dat moment komen ook de eerste meldingen van enkele Bijlmerbewoners en hulpverleners met gezondheidsklachten. Wanneer in oktober 1993 naar buiten komt dat in het verongelukte vliegtuig verarmd uranium als balansgewicht was verwerkt, neemt de ongerustheid toe, zeker als blijkt dat maar een derde van is teruggevonden. Het gevolg is uitgebreide media aandacht voor verarmd uranium en de mogelijke gevolgen voor de gezondheid. Als blijkt dat er ook verarmd uranium tussen de opgeslagen brokstukken van het vliegtuig liggen zorgt dat voor verontrusting bij mensen die in de hangar hebben gewerkt.

In antwoord op Kamervragen zegt de minister van VWS in 1996 een gezondheidsonderzoek toe, uit te voeren door het AMC. Er komt ook een nieuw onderzoek naar de lading, uit te voeren door de commissie Hoekstra. In maart 1998 ontstaat opnieuw opschudding wanneer een antikernenergie actiegroep meldt dat er verhoogde niveaus van uranium zijn ontdekt in de faeces van enkele hulpverleners. Meteen komt er veel kritiek op dit onderzoek, maar de onthulling dat een aantal medewerkers uit hangar 8 ook gezondheidsklachten meldt, zorgt weer voor nieuwe onrust. In de maanden daarna neemt de onzekerheid alleen maar verder toe: de commissie Hoekstra kan een deel van de lading niet achterhalen, en onderzoeksinstituut ECN blijkt na nieuw onderzoek niet uit te sluiten dat er misschien toch verarmd uranium is verstoven tijdens de crash. Als klap op de vuurpijl onthult *NRC Handelsblad* op 30 september dat het vliegtuig grondstoffen voor het zenuwgas Sarin aan boord had. Niet gevaarlijk, oordelen deskundigen, maar de verontrusting neemt weer verder toe. Kort daarna besluit de Tweede Kamer een parlementaire enquête te houden. *Trouw* komt in het kielzog van de NRC-onthulling met het nieuws dat de lading van de El Al Boeing nucleair moet zijn geweest op basis van onderzoek naar monsters Bijlmergrond en stof uit hangar 8. Op 27 januari 1999 meldt *De Telegraaf* dat een Amerikaanse biochemicus bij twee 'Bijlmerslachtoffers' net als bij Golfoorlogsveteranen 'genetisch gemanipuleerd mycoplasma' heeft aangetroffen.

De berichtgeving wordt gekenmerkt door grote verontrustende mediahypes waarin zo ongeveer alle media hetzelfde frame volgen, namelijk dat er sprake is van pogingen van de overheid

om in de doofpot te stoppen dat de gezondheidsklachten het gevolg zijn van blootstelling aan giftige stoffen tijdens en na de ramp. Vanuit dat masterframe bijten journalisten zich vast in het dossier en komen ze telkens met opzienbarende onthullingen die op het eerste gezicht allemaal perfect lijken te passen in dat frame, maar die geen stand houden bij nader onderzoek. Telkens komen er nieuwe flarden van informatie beschikbaar die door het fragmentarische karakter alleen maar meer vragen oproepen.

De parlementaire enquête voorjaar 1999 trekt buitengewoon veel media-aandacht. De ontdekking van een geluidsband waarop verkeersleiders met El Al afspreken om informatie over lading (“giffen, gassen, explosieven”) “onder de pet te houden,” leidt tot nationale verontwaardiging. Het nieuws van de ‘Bijlmertapes’ slaat vervolgens in als een bom: “Lading: ‘explosieven, munitie, gif’” (*NRC Handelsblad*), “Zes jaar belazerd” (*Algemeen Dagblad*), “Bijlmerramp: de doofpot gaat open. Gevaarlijke lading verzwegen” (*Trouw*), “Woede om doofpot El Al-gif (*De Telegraaf*).” Deze grote ‘doorbraak’ blijkt bij nader inzien op een misverstand te berusten. De media zijn allemaal nog volledig in de ban van de giffen, gassen en explosieven als de *Volkscrant* een week later onthult dat deze lading was uitgeladen op Schiphol en dat de “Ramp-Boeing geen explosieven vervoerde.” “De El Al-medewerker heeft abusievelijk de gevaarlijke stoffenlijst, de Notoc over de hele vlucht doorgenomen.” Ook al groeit de twijfel over de gevaarlijke lading, voor de meeste media is dat nog geen reden voor een koerswijziging: het ‘onder de pet houden’ is nu het ‘werkelijke’ schandaal, niet de mogelijke gezondheidsrisico’s. Na alle opwindende en verontwaardigende komt het eindrapport, dat op 22 april 1999 verschijnt, als een anticlimax. Het rapport ‘Beladen vlucht’ rekt af met alle complottheorieën, geruchten en speculaties rond de Bijlmerramp. Geen giftige lading, geen wapens, geen explosieven, geen plutonium, geen gebrekkig onderhoud, geen betrokkenheid van geheime diensten, geen extra gezondheidsrisico’s door het verarmd uranium, geen mycoplasma-besmettingen. Misschien bestaat er een relatie tussen een aantal gevallen van auto-immuunziekte en de ramp, maar dat is niet wetenschappelijk aangetoond.

De commissie spreekt wel van een directe relatie tussen de ramp en gezondheidsklachten, maar dan gaat het voornamelijk om PTSS-gerelateerde problemen als gevolg van de afhandeling van de ramp. De enquêtecommissie sluit echter niet uit dat “individuen” chronische gezondheidsklachten hebben opgelopen door blootstelling aan giftige stoffen. De enquête leidt tot het Medisch Onderzoek Vliegramp Bijlmermeer (MOVb), bestaande uit een individueel medisch onderzoek en een epidemiologisch onderzoek onder hulpverleners en bewoners.

DE GEZONDHEIDSKLACHTEN.

Gedurende de lange nasleep van de Bijlmerramp groeit het aantal ‘Bijlmerzieken’, zoals ze in de media worden genoemd, mensen die ervan overtuigd zijn dat hun ‘ziekte’ is veroorzaakt door blootstelling aan giftige stoffen als gevolg van de ramp. Bij nader inzien gaat het echter om verschillende groepen die zich op verschillende momenten melden en die in de loop der jaren telkens in omvang toenemen. Het gaat in de eerste plaats (vanaf 1993) om hulpverleners en Bijlmerbewoners die bij de rampplek waren. Later komen er meer bewoners en passanten bij die in de nabijheid van de rampplek waren en medewerkers van het bedrijf dat het puin heeft afgevoerd. En tenslotte zijn er de KLM-medewerkers die in Hangar 8 hebben gewerkt waar de brokstukken van de verongelukte Boeing tijdelijk waren opgeslagen.

De berichtgeving over deze 'Bijlmergetroffenen' vindt sterk plaats vanuit het centrale gifdoofpot *frame*. Het zijn telkens dezelfde mensen die in de media aan het woord komen, waarbij de indruk ontstaat dat zij een veel grotere groep mensen vertegenwoordigen die ook allemaal vergelijkbare klachten hebben. De in de media telkens terugkerende opsommingen suggereren een samenhangend klachtenpatroon als gevolg van dezelfde ziekte. Wie welke klachten heeft blijft tamelijk onduidelijk, wel komt altijd aan de orde dat de artsen meestal geen fysieke oorzaak kunnen vinden en daarom concluderen dat het dan wel 'psychisch' zal zijn. Dit wordt als een afwijzing gezien, als het niet serieus nemen van de klachten.

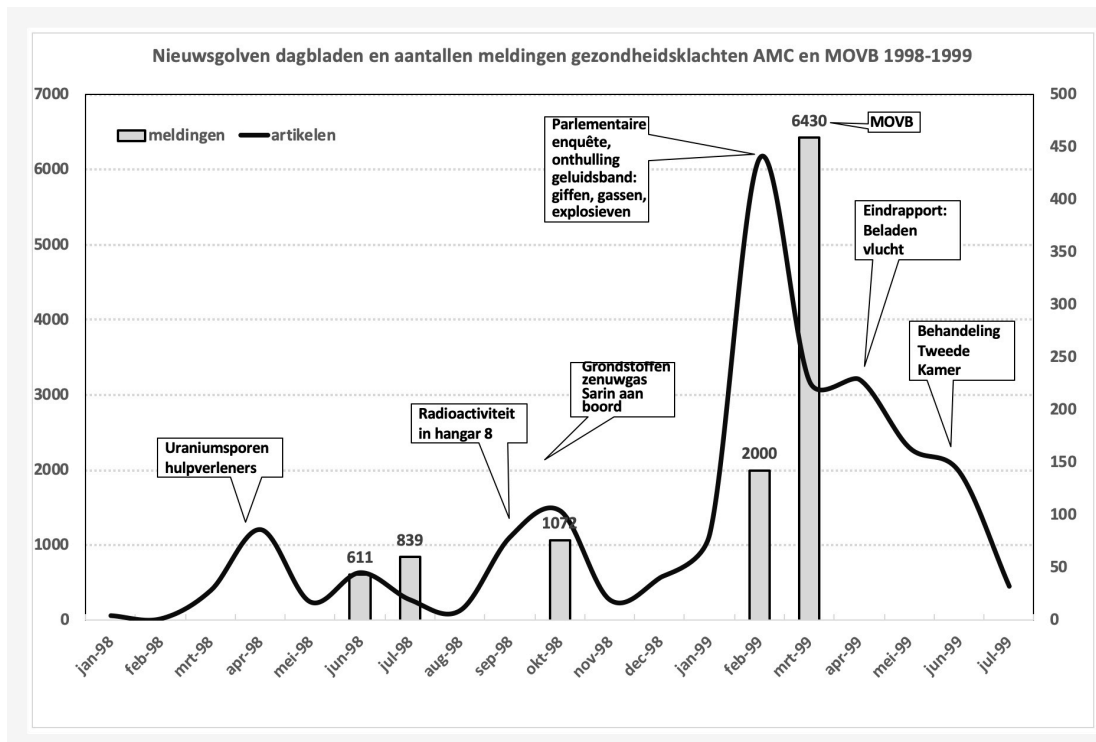
Hoewel de media over het algemeen de indruk wekken dat de overheid en de gezondheidszorg de mensen met gezondheidsklachten aan hun lot hebben overgelaten is er in die periode een reeks van gezondheidsonderzoeken geweest. Uit al die onderzoeken (in 1993, 1995, 1998, 1999, 2002, 2003, 2004) komt hetzelfde beeld naar voren. Namelijk dat de gezondheidsklachten zeer uiteenlopend zijn en dat slechts in uitzonderingsgevallen is sprake van een identificeerbare aandoening, zoals bijvoorbeeld kanker of een auto-immuun ziekte. Deze gevallen vertonen echter geen overeenkomsten, terwijl een causale relatie met de ramp bovendien niet kan worden aangetoond. Het klachtenpatroon van de patiënten is dus diffuus: het gaat om een grote diversiteit aan psychische en ongespecificeerde klachten die niet verschillen bij groepen die geen ramp hebben meegemaakt. Het gaat om klachten als: chronische vermoeidheid, concentratie- en geheugenverlies, gewrichtsproblemen, ademhalingsproblemen, slapeloosheid, hoge bloeddruk, etc. Volgens de onderzoekers van het AMC zijn er geen klachtenpatronen die wijzen op specifieke ziektes of aandoeningen.

Uit het Medisch Onderzoek Vliegkamp Bijlmermeer (MOVb), ingesteld na de parlementaire enquête komen dezelfde conclusies naar voren. Uit de resultaten blijkt dat een deel van de hulpverleners ruim zeven jaar na de ramp meer lichamelijke en psychische klachten heeft dan niet-betrokkenen. Deze gezondheidsklachten vertonen overeenkomsten met de clusters van klachten die ook wel 'lichamelijk onverklaarde klachten' worden genoemd.

ZIEK VAN DE RAMP OF VAN HET NIEUWS OVER DE RAMP?

In juni 1998 (na de eerste hype over de uraniumsporen) is het meldpunt van het AMC van start gegaan, waarbij zich meteen 611 mensen aanmelden. In de maand juli stijgt dat aantal tot 839 om in oktober na de opwindings over de Sarin grondstoffen uit te komen op 1072 mensen. De intensieve berichtgeving gaat telkens vóóraf aan de toenames van het aantal mensen dat klachten meldt. Bovendien komen er telkens nieuwe groepen 'Bijlmerzieken' bij, die zich daarvoor nog nooit hebben gemeld.

Dat zijn sterke aanwijzingen voor de veronderstelling dat de golven van verontrustend nieuws mensen op het idee brengen om zich te melden. Het patroon van nieuwsgolven en telkens nieuwe groepen die zich als Bijlmerzieken gaan melden doet zich ook voor tijdens de parlementaire enquête. Het meest in het oog springend is de verdriedubbeling van het aantal mensen met klachten (totaal 6430) bij de start van het Medisch Onderzoek Vliegkamp Bijlmermeer direct na de parlementaire enquête in maart 1999. Als deze toenames afgezet worden tegen de golven in de berichtgeving dan ontstaat het volgende beeld (Figuur 1).

Figuur 1. Aantal artikelen per maand 1998 en 1999 (De Telegraaf, Trouw, NRC Handelsblad, Algemeen Dagblad, de Volkskrant en Het Parool) en het aantal aanmeldingen (cumulatief) van mensen met gezondheidsklachten bij het AMC (98/99) en het MOVB (maart 1999)

Hieruit blijkt dat in de tijd gezien dat de mediahypes telkens *vooraf* gaan aan de toenames van het aantal mensen dat claimt te kampen met gezondheidsklachten als gevolg van de ramp. Bovendien bestaan er duidelijk inhoudelijk overeenkomsten tussen de berichtgeving en de manier waarop mensen hun klachten toeschrijven aan de ramp. Het feit dat deze mensen zich nooit eerder hebben gemeld, bijvoorbeeld voor het eerste AMC onderzoek in 1998, is een sterke aanwijzing voor een media-effect. Blijkbaar zijn zij pas na de mediahype over de giftige lading tijdens de parlementaire enquête op het idee gekomen om een verband te leggen tussen de ramp en hun gezondheidsklachten. In de berichtgeving overheerst dan het beeld dat er eindelijk een grote doorbraak is bereikt rond de 'onder pet gehouden' lading en de gezondheidsklachten.

CONCLUSIE

Uit het onderzoek blijkt dat de media met hun mediahypes over giftige stoffen die 'onder de pet' zouden zijn gehouden, hebben bijgedragen aan een toenemende verontrusting bij Bijlmerbewoners en hulpverleners, waardoor steeds meer mensen hun gezondheidsklachten in verband gingen brengen met de ramp. Uitgebreid medisch onderzoek, ingesteld na de parlementaire enquête toonde aan dat de weinig specifieke klachten eerder het gevolg waren van stressgerelateerde factoren zoals de voortdurende onrust in de media over het gif en de doofpot.